

УДК 9.25 (477)

ПОЗИЧКОВІ АКЦІЇ У ФІНАНСОВІЙ ПОЛІТИЦІ УРЯДУ УНР (НА ПРИКЛАДІ ПРОЕКТІВ УГОДИ З ФІРМОЮ «PABISCO» У 1921–1922 РР.)

Павло ГАЙ-НИЖНИК

доктор історичних наук,
завідувач відділу історичних студій НДІУ

***Анотація.** Висвітлюється спроба уряду УНР здійснити державну позику у приватної фірми «Pabisco» протягом 1921–1922 років. Аналізуються різні складові договору, перебіг його обговорення Фінансовою комісією та Радою міністрів УНР, а також наслідки для Української держави.*

***Ключові слова:** УНР, «Pabisco», державна позика, фінансовий договір.*

ЗАЕМНЫЕ АКЦИИ В ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА УНР (НА ПРИМЕРЕ ПРОЕКТОВ СОГЛАШЕНИЯ С ФИРМОЙ «PABISCO» В 1921–1922 ГГ.)

Павел ГАЙ-НИЖНИК

доктор исторических наук,
заведующий отделом исторических студий НИИУ

***Анотація.** Освещается попытка правительства УНР осуществить государственный займ у частной фирмы «Pabisco» в течение 1921–1922 годов. Анализируются различные составляющие договора, ход его обсуждения Финансовой комиссией и Советом министров УНР, а также последствия для Украинского государства.*

***Ключевые слова:** УНР, «Pabisco», государственный займ, финансовый договор.*

STATE LOANS IN THE FINANCIAL POLICY OF THE GOVERNMENT OF UPR (AS IN THE CASE OF PROJECT AGREEMENTS WITH PABISCO FIRM IN 1921–1922)

Pavlo HAI-NYZHNYK

Doctor of Historical Sciences, Head of the Historical Studies Department of RIUS

***Annotation.** The article reveals the government's attempt to implement UPR state loan from a private firm Pabisco during 1921–1922. Various components of the contract, the course of its discussion by the Finance Committee and the Council of Ministers of the UPR are analyzed as well as the consequences for the Ukrainian state.*

***Key words:** UPR, Pabisco, state loans, financial agreement.*

© Гай-Нижник П.

1921 рік видався надзвичайно важким у справі боротьби за українську державність, фактично – фатальним. Після приголомшливих військових поразок та внутрішньополітичного розбрату уряд УНР опинився в еміграції у польському містечку Тарнові (частинно – у Ченстохові), там же, у тарнівському готелі «Брістоль», засідав й український передпарламент – Рада Республіки, залишки війська були інтерновані у табори. Після ж поразки походу Ю.Тютюнника в Україну й зі стратою під Базаром збройна національно-визвольна боротьба вже втратила будь-яку практичну керованість з боку головного отамана чи військового керівництва УНР і тривала здебільшого за інерцією та остаточно перетворилася на національно-повстанську стихію.

Екзильне керівництво УНР приймало закони, видавало постанови, розробляло плани визволення України від більшовизму, але не мало засобів, важелів, а головне – коштів, аби хоча б частково втілити свої напрацювання у життя. Інтерновані у таборах вояки бідували, українські дипломати, розкидані по Європі, намагалися на власний дотеп звести кінці з кінцями, а урядовці ледь животіли у прямому сенсі на подачки польської влади, вимінювали речі й інвентар на ринках задля елементарного прожиття. Проте у всіх ще жевріла крихта надії на те, що більшовизм зачлинить у селянсько-повстанському українському морі, а європейські лідери, усвідомлюючи комуно-більшовицьку загрозу, таки підтримають Україну в її боротьбі за державність.

Урядовці й дипломати УНР, сподіваючись на історичний поворот подій, водночас шукали шляхів виходу із зашморгу фінансового голоду, розуміючи,

що відсутність коштів здатна у зародку задумити будь-які оптимістичні задуми й починання еміграційного державного центру. Сподівання на розмороження Німеччиною українських банківських активів поступово розвіювалися. «Невеликі засоби, що мав Уряд ще з України, з бігом кількох місяців вичерпалися, а припливу нізвідки не було. Правда, уряд Річи Посполитої Польської зобов'язався заплатити за ту зброю, яку він перейняв від українського війська, коли армія наша переходила Збруч. Були то гармати, рушниці, коні, санітарне та інше майно, але було це зобов'язання формальне, фактично ж уряд український не мав жодних способів робити натиск на уряд польський і тому кожна видача із скарбниці польської приходила дуже тяжко. Наші уповноважені, що провадили цю справу в міністерствах Варшави, тільки й чули чемну, але наскрізь непевну і облудну формулу: «ютро!» – зазначав В. Приходько, який «як член Ради Республіки, бачив, що все опирається в гроші і без них всякі найкращі намагання уряду будуть марні» [3, с. 2].

Власне, нагальну потребу вибратися за будь-яку ціну з фінансового провалля усвідомлювали у той час усі державні діячі УНР. Задумів було кілька:

- встановити «всенародний національний податок» на всіх українців, що мешкали на українських землях по західний (окупований поляками) бік Збруча, а також на еміграції (в Європі та в Америці), і не тільки на українців, а й на поляків і жидів, що вийшли з України і гадали, як думалось тоді, незабаром повернутися на Україну;

- скласти комплект усіх грошей (грошових знаків), що вийшли за час існування останньої української

державності, й реалізувати їх як певного роду пам'ятку;

– вислати двох міністрів до США й Канади з метою широко поінформувати американських українців про визвольну боротьбу в Україні і там здійснити збір грошей для уряду УНР (кандидатами на цю подорож були І. Огієнко та В. Прокопович);

– зібрати в єдину нараду фахівців з фінансових справ, які б спільними зусиллями виробили шляхи виходу уряду з грошового провалля (на той час у Берліні перебували Мартос і Барановський, у Відні – Кривецький, у Тарнові – Маршинський, у Варшаві – Відибіда, у Перемишлі – Лебідь-Юрчик, у Парижі – Тимошенко, у Відні-Берліні – барон Василько). Систематизована доповідь з цього приводу була складена вищезгадуваним В. Приходьком і подана на розгляд головного отамана С. Петлюри [3, с. 2].

У цей час, ще з 1920 р., П. Чижевський, перебуваючи як член торговельно-фінансових місій УНР в Австрії, Чехословаччині, Польщі й Швейцарії у Відні¹, дізнався про зацікавлення співпрацею з урядом УНР швейцарської торговельно-промислової фірми «Пабіско» («Pabisco»). Невдовзі, коли він став радником посольства УНР у Швейцарії, ця фірма запропонувала урядові УНР співпрацю та своє посередництво у зносинах із фінансово-економічними та державними колами Європи й Америки. На листопад 1921 р. її умови українські

урядовці стисло розуміли таким чином (у викладі В. Приходька, який після призначення його заступником міністра фінансів куруватиме разом з новим міністром П. Чижевським це питання): «Уряд Української Народньої Республіки, по своєму повороті на Україну, коли упадуть большевики, дає «Пабіску» концесію на відбудову деяких галузів народнього господарства, а саме: – «Пабіско» береться своїми силами і за власний кошт відбудувати на Україні зруйнований війною і революцією залізничний транспорт, також трамваї в головніших містах, побудує потрібні нам фабрики й заводи, а також інші промислові об'єкти. Працювати будуть місцеві українські робітники, яким буде платити фірма, але всі потрібні машини для фабрик та заводів, а також залізничне і трамвайне устаткування фірма додасть своє – головно з Франції та Швейцарії. Керувати роботами будуть інженери і техніки від «Пабіска». За це «Пабіско» дістає право експлуатувати побудовані нею об'єкти певну кількість літ (скільки саме – уже не пам'ятаю). За ці концесії фірма «Пабіско» зобов'язується видавати Урядові Української Народньої Республіки на еміграції щомісячно по 100,000 швейцарських франків на його працю. Крім того, зі свого боку, уживав заходів перед урядами у Європі, які привели б до усунення з України большевиків і повернення в ній влади Української Народньої Республіки» [4, с. 2].

Виявилось, що ці пропозиції П. Чижевський безрезультатно намагався донести до української влади ще у 1920 р., коли уряд УНР перебував в Україні. Не сприйняв їх серйозно й уряд П. Пилипчука в еміграції, зокрема, ані в Міністерстві фінансів, ані в Міністерстві

¹ Сам П.Чижевський у листі до Є.Чикаленка від 10 липня 1920 р. так писав про тогочасний фінансовий і кадровий стан справ у місії: «Я, правда, на посаді – головою якоїсь місії. Але місія розбіглася, й я сам складаю місію: схожусь на засідання, голову, секретарюю, писарюю і т.д., навіть одержую дорученості від уряду, не одержую тільки платні» [8, с. 387].

народного господарства не перейнялися не лише з'ясуванням, що то за фірма, а й навіть детальним змістом листів від П. Чижевського, називаючи їх «ерундою» і «фантазіями».

Очікуючи, що головний отаман С. Петлюра мав проїздом бути у Відні, «Пабіско» 1 листопада 1921 р. надіслала до столиці Австрії на ім'я П. Чижевського телеграму, у якій повідомлялося: «Могли б може здобути позичку під два контракти, або тільки під контракт постачання. Зкористуйтеся присутністю Голови Держави, подбайте щоб підписав. Вишліть. Пабіско» [10, арк. 27]. Компанія сподівалася, що П. Чижевський під час особистої зустрічі з головним отаманом вплине на його позицію, проте С. Петлюра так і не приїхав тоді до Відня. Утім йому було передано копію цієї телеграми.

4 листопада 1921 р. П. Чижевський отримав нового листа від «Пабіско». У ньому вказувалося, що під вищевказаний контракт (конвенцію) можна було би зробити позичку у Швейцарії. Сам П. Чижевський у листі до В. Садовського так озивався з цього приводу: «Справа у тому, що у Швейцарії тепер багато вільних грошей, а мало ринків, де можна продавати свої вироби. Так отце саме і було вирішено зробити позички з тих вільних коштів, на умовинах, «щоб одна половина позички йшла на закупку швейцарських виробів, а друга в безконтрольне розпорядження дебітора, причому ся остання може бути покрита сирівцями або на пів сирівцями». Я, власне, не надаю сьому фактові великого значіння, бо швейцарський крам занадто дорогий, але коли б почала увільнятися від ворога наша земля, то ми могли б поставляти Швейцарії сирівці, так пропозиціям

можна було б скористуватись, бо оскільки дорого Швейцарці продають свій крам, остільки ж дорого вони платять за сирівці. Важне у сій звістці є те, що під контракт, про який я вже так довго клопочуся, можна тепер було би зробити позичку в Швейцарії. Конкретні умови позички не виявляються для мене цілковито з'ясованими, але уявляю собі їх такими: робиться позика, скажімо, 20 мільонів швейцарських франків. Ця позика покривається урядовими десятирічними облігаціями, половина позички призначається на покупку краму, друга половина іде Урядові. Облігації погашаються на протязі 10 років, половина грошима, половина сирівцями. Оскільки було б це вигідним чи не вигідним – висловитися відразу не можу, треба поїхати, розпитатися, умовитися зробити детальний аналіз, упевнитися конкретно, який крам був би нам дійсно потрібний, але я тут бачу другий бік – все той самий: як найшвидше скласти умовини трьох пропонованих мною контрактів – постачання, валютного і маркового, – бо тією комбінацією можна було б здобути тіж самі мільйони без облігацій і без обтяження нашої Держави. Чутки про повстання сприяють справі. Коли справді увільнялися б од большевиків хоч кілька повітів і можна було б впустити там в обіг хоч про людське око нові поштові марки, так справа дала би мільйони швейцарських франків і сприяла би нотуванню нашої валюти, що так само з нікчемних папірців витворило би для нас солідні кошти. Тільки ж знову – і знову треба поспішати» [10, арк. 27 зв. – 28].

П. Чижевський, у свою чергу, ознайомив зі згаданою кореспонденцією В. Садовського та В. Прокоповича, а також зав'язав відповідне листування

із членом Ради Республіки й членом Фінансової комісії В. Приходьком. Останній, зі свого боку, прихильно ставлячись до співпраці з фірмою «Пабіско», повідомив про цю справу листом від 9 листопада 1921 р. міністра фінансів УНР, у якому резюмував: «Докладаючи про вищезазначене я уважав би за необхідне: 1/ в найскоршому часі надіслати п. Чижевському уповноваження од Уряду на заключення трьох контрактів з фірмою «Пабіско», і 2/ доручити п. Чижевському детально з'ясувати умови можливої позички у фірми «Пабіско», про що негайно повідомити Уряд» [10, арк. 28]. Тут варто також зауважити, що П. Чижевський вважав фірму «Пабіско» як «цілком солідну», про що, зокрема, висловлювався своїм колегам.

То ж, власне, що то була за фірма й з ким безпосередньо вів перемовини й листування П. Чижевський? Як видно з документів самого П. Чижевського, що зберігаються у фонді Є. Бачинського в архіві й науковій колекції бібліотеки Карлтонського університету (Carleton University) в Оттаві (Канада), фірму «Pabisco» представляв д-р С. Мексін. Солмон Мексін (Salomon Mexin) був адвокатом із сильними зв'язками в Україні, а також мав важливий вплив («за кадром») на членів Надзвичайної економічної місії УНР в Женеві. Крім того, він був одним із міжнародних пресових діячів, директором «E.D.I.P.» (Editions internationales populaires), і разом з Полом Бішофф (з PABISCO: «Paul Bischoff & Co») – одним із засновників «Le Bloc mondial de la Classe Moyenne» – групи, створеної для протидії просуванню міжнародного соціалізму [9]. Отже, через С. Мексіна було встановлено контакт із засновником компанії «Пабіско» П. Бішоффом.

Безпосередньо «Пабіско» пропонувала урядові УНР укласти з нею конвенцію, артикул 1 якої наголошував на необхідності утворення фінансової групи, яка б і надала Українській Народній Республіці позичку у розмірі не менше 1 млрд. французьких франків. Проте сама фірма не була спроможна надати урядові України такий великий кредит. Відтак у конвенції й було занотоване доволі підступне, як на тогочасний військово-політичний стан державного правління УНР, застереження (арт. 2). Суть його полягала в умові, що «Пабіско» зобов'язувалася протягом 1922 р. видати Україні 40 тисяч франц. франків (по 10 тисяч щоквартально), але цей обов'язок став би дійсним лише тоді, якщо до 1 травня 1922 р. за сприяння самої «Пабіско» буде створено вказану потужну і впливову фінансову групу, яка могла б видати Україні зазначену позику в 1 млрд. франц. франків. Але при цьому 80% цієї суми мало бути переведено самій «Пабіско» для здійснення робіт на території України й лише 20% з позики, як зазначалося арт. 7 конвенції, залишалися б у розпорядженні Української держави. При цьому «Пабіско» зобов'язувалася зробити усе можливе, аби забезпечити сприятливі умови отримання кредиту Україною. Максимальну межу відсоткової ставки було визначено у 8%.

Виплату позики планувалося розпочати з шостого року після отримання усієї суми й завершити через 10 років після початку виплат. Перша частина позики мала б скласти 50 млн. франц. франків. Термін її виплати залежав від того, чи відбудеться помітне покращення політичної та економічної ситуації в Україні (на думку авторів конвенції, воно мало б статися вже впродовж 6 місяців з дня підписання договору (арт. 3), а заставою

були б відсотки за користування пози-кою за 3 роки (арт. 4)).

«Пабіско» також зобов'язувалася створити технічну організацію для відбудови українських залізниць, телеграфних і телефонних ліній, центральних електричних станцій, організувати річкове та морське пароплавство. Україна ж, своєю чергою, мала би такі роботи надавати виключно компанії «Пабіско» або ж утвореній з її надр фірмі. Прибуток за таким договором для самої «Пабіско» передбачався не більше ніж 5%, а за Україною залишалось право повністю розпоряджатися рухом залізниць (арт. 5). До вказаних робіт «Пабіско» гарантувала залучення не лише європейських працівників, а й місцевих (з них найбільш здібних обіцялося відправляти за кордон на навчання). В обмін за це компанія отримувала б право ввозити на територію УНР знаряддя та матеріали без сплати ввізного мита, а також можливість вільно придбавати в Україні землю та нерухомість. Більше того, весь прибуток (дохід) фірми «Пабіско» звільнявся від оподаткування (арт. 6).

Але й такі поступки ще не були крайніми. Саме «Пабіско» мала створити в Україні спеціальну організацію, яка б допомогла урядові УНР запровадити державну монополію на ввезення в країну й вивезення за її межі товарів. І саме довіреним особам фірми доручалося б керівництво цією організацією. Передбачалося, що вона здійснюватиме економічний розподіл товарів, які як ввозилися б, так і ввозилися. Зокрема, фірмою планувалося не рекомендувати до ввезення в Україну предметів розкоші, натомість гарантувалося, що українські товари, які будуть вивозитися за межі України, продаватимуться за високими

цінами. Ця монополія мала би тривати 5 років й саме вона прислужилася б до покращення економічного становища України (тоді ж, мовляв, потреба в ній і відпаде сама собою). Собі з цього «Пабіско» прагла отримувати ще 3% ввізного та вивізного мита. Окрім цього, Українська держава зобов'язувалася надати тій організації ще 10% усього ввозу та вивозу як гарантії повернення урядом УНР позики (арт. 10). Слід, однак, зауважити, що, згідно з конвенцією (арт. 9), український парламент мав право достроково припинити діяльність цієї організації.

Заслуговує на окрему увагу й артикул 13 конвенції-договору, згідно з яким «Пабіско» за допомогою міжнародних фінансових кіл брала на себе обов'язок створити в Україні Емісійний банк. При ньому Українська держава могла б мати власне представництво з контролю. Проте сам такий Емісійний банк отримував би монополію упродовж всього часу користування Україною позиченими коштами (близько 16 років), а ще – здобував право надавати позики іншим державам і фінансовим групам за умови, що представники України не контролюватимуть ці грошові операції. Відтак, з огляду на зазначене, фірма «Пабіско» де-факто здобувала практичний контроль над банківською діяльністю в Україні. Не менш застережливим виглядає й артикул 14, у якому занотовувалося про право фірми «Пабіско» перетворитися на анонімне товариство, або інше товариство, і визнати його своїм правонаступником за даним договором. На завершення в тексті конвенції (договору) сторони-підписанти (УНР та «Пабіско») зобов'язувалися у разі виникнення між ними суперечок передавати спір на вирішення трьох арбітрів (третейський суд),

двох із яких обере кожна сторона, а третього – два обраних арбітри.

Лобіювали цей проект, як уже згадувалося вище, П. Чижевський, а безпосередньо при уряді у Тарнові – В. Приходько. Ну й, звісно ж, сама «Пабіско». Йшлося загалом про три контракти – постачання, валютного і марочного.

Суть так званого «марочного» контракту полягала у тому, що «Пабіско» на власний кошт зобов'язувалася надрукувати у Швейцарії, Німеччині чи Австрії спеціальний випуск українських поштових марок, присвячених пам'яті чотирьохлітньої боротьби за визволення України. Передбачалося, що на марках буде зображено портрети великих князів київських Володимира Великого та Ярослава Мудрого, короля Русі Данила Галицького, гетьманів П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепи, П. Орлика, отамана І. Гонти, поета й художника Т. Шевченка, а також діючих тогочасних політиків і провідних діячів УНР М. Грушевського, В. Винниченка та С. Петлюри. Перші 12 категорій (номіналом від 1 до 70 грн.) планувалося надрукувати по 600 тисяч штук кожна, а остання (100 грн. із портретом С. Петлюри) – 1 млн. примірників. Із загальної суми марок Україна мала отримати 20% перших 12 категорій і 40% – 12-ї категорії (із зображенням С. Петлюри). Решту отримає фірма «Пабіско» для продажу філателістам. Встановлювалося виключне право фірми «Пабіско» на випуск таких марок, для цього кліше марок після їх випуску мало бути знищене [7]. Крім того, Україні надавалося право зазначити мінімальну ціну, нижче за яку марки не могли бути продані на території тієї чи іншої держави. Упродовж року після підписання вказаного договору

«Пабіско» здобувала переважне право на випуск не лише обумовлених умовою, але й усіх різновидів і номіналів поштових марок України (арт. 10). Із виручки за продаж марок 30% суми мало відійти до каси «Пабіско», а 70% належало б Українській державі.

Зауважимо, що кліше для видруку таких марок уже існувало в розпорядженні Експедиції заготовок державних паперів (ЕЗДП) при Міністерстві фінансів УНР. Деякі з номіналів тих марок вже випускалися українською владою попереднього року, зокрема марка номіналом у 20 грн., що містила зображення Т. Шевченка з його автопортрета, намальованого поетом у 1860 р., яку виконав Іван Крамської. Поряд із маркою-портретом Т. Шевченка на Поділлі (терен, що контролювався армією УНР від Волочиська до Кам'янця-Подільського) наприкінці 1920 р. була в обігу поштова марка із зображенням головного отамана С. Петлюри вартістю 40 гривень. Тоді ж були випущені марки УНР із зображенням погруддя Б. Хмельницького з булавою у руці (вартістю 10 грн.), портрета І. Мазепи (15 грн.) і гірки св. Володимира у Києві з постагтю Великого князя (100 грн.), які, однак, не встигли вийти в обіг через прихід в Україну більшовиків. Не потрапили в обіг і марки, виконані відомим українським маляром Миколою Івасюком, які все ж були випущені наприкінці 1920 – на початку 1921 р. [1].

Тож, згідно із договором, фактично було умовлено їхній повторний випуск. Утім в угоді прописано й інший, не лише технічно-оплатний, аспект такого контракту. Так, поштові марки, які мали бути передані урядові УНР (у договорі, що правда, повсюдно зазначається – Україні), мусили стати гарантією (завдатком)

кредитового договору, про який ішлося вище і який планувалося укласти після випуску зазначених марок (арт. 7). У додаток до цього «Пабіско» брала на себе обов'язок видрукувати пропагандистську брошуру, у якій би поширювалися знання про Україну, її історію й культуру та популяризувалися українські поштові марки (арт. 9).

Такі умови щодо укладання з урядом УНР контрактів постачання, валютного і марочного фірма «Пабіско» намагалася запровадити через голову Економічної місії УНР у Франції, Італії, Бельгії та Швейцарії П. Чижевського, який з цього приводу подав відповідну доповідь на ім'я головного отамана С. Петлюри. При державному центрі УНР в Тарнові у Польщі, як уже згадувалося вище, ці проекти договорів-контрактів від імені П. Чижевського лобював член Ради Республіки і Фінансової комісії при Міністерстві фінансів В. Приходько. Останній, за дорученням заступника міністра фінансів УНР, ознайомив із текстом доповіді П. Чижевського земських діячів Я. Огородника та О. Морозовського, економіста І. Феценка-Чопівського і кооператора Мороза, аби отримати від них належну експертну оцінку. Доповідь П. Чижевського, як відомо, складалася з проекту трьох контрактів: а) про постачання; б) про котування української валюти і в) про українські поштові марки. Щоправда, сам П. Чижевський у ній зауважував, що то були лише «проекти контрактів, накреслені в загальних рисах», через що, як, у свою чергу, додавав В. Приходько, «по сим проектам цілої справи у всім її обсягу і деталях уявити не можна» [10, арк. 30].

На думку земців Я. Огородника та О. Морозовського, як звітував

В. Приходько, «...контракт про постачання – не легкий, але має дуже гарні сторони для нас, даючи нам можливість, при наших надзвичайно тяжких становищі, дістати ті товари і засоби, які можуть мати рішачує значіння в нашій боротьбі з ворогом. Коли б навіть по сьому контракту не можна було б дістати зброї, а лише амуніцію, технічні приладдя і інші речі, необхідні для війська і уряду, то і сього було би досить щоби згодитись і на умови навіть значно тяжчі, ніж 8% комісових та інше» [10, арк. 30]. Що ж до валютного контракту, то тут земці наголошували, що 12% – відсоток завищений, а отже, з підписанням цієї частини договору варто було б «почекати», а от контракт щодо марок – «цілком ясний і до прийняття» [10, арк. 30 зв.].

Зі свого боку І. Феценко-Чопівський виснував таке: «Контракт про постачання: найбільша невигода для нас цього контракту в тому, що він має бути підписаний на довгий строк – 10 літ і на велику суму – 100 мільонів франків. Се ляже тягарем і на наших дітей. Треба старатися скоротити строк контракту до 3 років, а суму до – 10–20 мільонів; 8% комісійних – дуже багато. Далі – договір носить характер односторонній: Україна несе відповідальність і за транспорт, і за отправку товару вназад в разі неможливості його прийняти і за невиплачений в строк борг, тим часом Пабіско за недовставлений на строк товар /§ 11/ нічим не відповідає. В контракті неясно зазначено, як має опреділятися середня ціна товару. Є інші неясности» [10, арк. 30 зв.]. Щодо валютного контракту, то він також заявив, що 12% від суми за продану українську валюту – великий відсоток, додаючи до цього, що «невигодно також, що вартість зложених в Банку гривень повинна

перевисшати в півтора рази розмір одиченого кредиту» [10, арк. 30 зв.]. Тож висновок І. Феценка-Чопівського також був однозначно негативним: «З цим контрактом не треба поспішати». А от щодо угоди про марки – не менш однозначним, проте вже позитивним – «треба прийняти».

Міркування кооперативного діяча Мороза зводилися до того, що контракт про постачання, «коли розглядати його лише з економічного боку», є важким, але «коли брати його, приймаючи на увагу всі моменти, і між іншим, сучасне становище У.Н.Р., а також ту роллю, яку можуть відіграти вчасно доставлені на Україну необхідні товари, то контракт безумовно треба прийняти» [10, арк. 30 зв.]. При цьому він зауважував, що довготривалий термін контракту є зрозумілим, позаяк «контрагенти рахують, що в перші роки вони нічого за товари з України не одержать і лише через певний час, коли життя унормується, вони зможуть повернути свої витрати і заробити», й відтак додавав, що на короткий час він для фірми «Пабіско» невигідний [10, арк. 30 зв.]. Марковий же договір Мороз радив підписати.

Зауважимо принагідно, що договір про виготовлення і розповсюдження українських марок між УНР і фірмою «Пабіско» таки було укладено 26 грудня 1921 р., що ж до решти умов широкого контракту-договору (зокрема й конвенції) питання так і не було вирішено позитивно.

На підставі наведених вище думок і беручи до уваги власні міркування, В. Приходько у своїй доповіді заступникові міністра фінансів УНР писав про те, що пропозиції П. Чижевського щодо підписання угод з фірмою «Пабіско»

є слухними. Він радив не затягувати справи підписання договорів і переконував доручити це безпосередньо самому П. Чижевському: «Сумніватися в тім, що п. Чижевський хоче зробити все як найкраще і виговорив у контрагентів все що можна для нас – нема ніяких підстав. Тому я гадаю, – ледве чи можливо з Тарнова ультимативно згоджуватись чи не згоджуватись на ті чи інші окремі пакти або поправляти їх: се може бути видно лише на місці» [10, арк. 30]. Що ж до самих контрактів, то В. Приходько вважав, що контракт постачання, «зважаючи на ситуацію», необхідно негайно прийняти. Він не погоджувався з побоюваннями І. Феценка-Чопівського щодо тяжких наслідків цієї угоди для УНР. «Які зобов'язання можуть бути для України тяжкими супроти того, що тепер ворог забирає рішуче все? – апелював В. Приходько І. Феценку-Чопівському. – Товарів на 100 мільонів франків – для України зовсім не так багато. 8% комісійних і зобов'язання платити за транспорт, страховку і інше також нічого страшного не уявляють: се-ж видатки, котрі завше надають на покупця. Супроти нашої дотеперішньої української практики сей контракт я вважаю навіть вигідним: по сему контракту ми будемо платити лише 8% проти фабричних цін, а до сеї пори доводилось платити ріжним спекулянтам по 80.800 і 8000 відсотків» [10, арк. 30]. Тож В. Приходько вважав за доцільне підправити лише §11 контракту.

Він також натхненно розпочав просувати ухвалення договорів з «Пабіско» серед владних кіл УНР. «А що ж я в дійсності зустрів? – Стіну! Стіну недовір'я, скептицизму, навіть ворожості. Міністри, департаменти, урядовці – всі

страшно насторожились. Як то, залізничці і трамваї на двадцять літ? Запродавати Україну? А дзуськи! Привести французьких капіталістів? – Та нас всіх перевишають!..» – з розпачем згадував він згодом про ці намагання [5, с. 2]. Лише коли на початку 1922 р. було сформовано новий уряд на чолі з А. Лівіцьким, посаду міністра фінансів у якому зайняв П. Чижевський (який, щоправда, продовжував перебувати у Відні), а його заступником у Тарнові став уже сам В. Приходько (який, до речі, не мав навіть фінансово-економічної освіти), ця справа почала офіційно розглядатися урядовцями. Було створено спеціальну комісію («Пабісковську комісію»). Найбільше застережень висували Міністерство народного господарства, Міністерство фінансів, державний контролер І. Кабачків та його помічник М. Ковальський. Члени комісії ретельно й сумлінно підраховували усі «за» і «проти».

«Проти» був і відомий фахівець з державних фінансів Х. Лебідь-Юрчик, який свого часу очолював Державну скарбницю й комісію з вироблення бюджету Української Держави за гетьманату П. Скоропадського, який було прийнято як бюджет УНР в січні 1919 р. Так, зокрема, щодо контракту про мільярдну позичку у «Пабіско» Х. Лебідь-Юрчик висунув низку зауваг.

Так, до артикула 3, де вказувалося, що позика мала би бути повернута у тій самій валюті, себто номінальними французькими франками, Х. Лебідь-Юрчик зауважував, що вже на той час паперовий франк, порівняно із золотим, коштував більше ніж у двічі дешевше. Експерт застерігав, що за 5–10 років вартість паперового франка могла б зрівнятися із вартістю золотого й відтак Україні довелося

б сплачувати майже подвійну суму позики. Тож він наполягав на необхідності обговорення із партнерами позиції, що позика мала б повертатися у тій же валюті (французькими франками), але не вище тієї суми в золотому еквіваленті, в якій оцінювалися по курсу французькі паперові франки у час видачі позики (фактично він вимагав занотувати у договорі принцип курсової індексації). Він також зазначав з приводу цього артикула: «Перша виплата в 50 мільйонів франків при величезних потребах життя і на протязі 6 місяців, коли мається на увазі господарювання У.Н.Р. на УКРАЇНІ є надзвичайно мізерною і навіть смішною, а видача 1-го мільярда на протязі 2-х років, коли в перші місяці треба налагоджувати елементарні форми життя, несвоєчасна. Віддається монополія на все фінансово-економічне життя УКРАЇНИ, без права входити в стосунки з другими організаціями, а пропонується нам дуже мало і несвоєчасно. Вважаю необхідним вимагати першу видачу до 300 мільйонів франків на протязі 3-х місяців, а всю видачу – на протязі 1-го року» [10, арк. 32].

Він також попереджав, що затримання протягом перших трьох років відсотків до 340 млн. фр. франків була умовою дуже важкою (арт. 4), а з огляду на величезні поточні потреби в коштах – неприйнятною! Виплата відсотка, на його думку, мала б провадитися разом із виплатою позики, як і в інший спосіб могло б бути зроблено забезпечення кредиту (крім цього вказувалося, що серйозне забезпечення являли собою монополії та концесії). Х. Лебідь-Юрчик також звертав увагу влади УНР на те, що арт. 5 передбачав право України розпоряджатися рухом відбудованих залізниць, проте у ньому нічого не згадувалося про її

право розпорядження морським транспортом, а також про телеграфні та телефонні мережі. Такі додатки, на його думку, уряд УНР мусив вимагати внести до тексту контракту.

Крім того, Х. Лебідь-Юрчик наголошував щодо арт. 6, що право набування землі і нерухомого майна мало б підлягати законам України, а «право продажу без оподаткування всього матеріяла при залишенні УКРАЇНИ, себ-то через років 10–15 означає то, що на УКРАЇНУ може бути ввезена, згідно цього артикула, безмежна кількість товарів без мита для потреб відбудови, а після ця необмежена кількість буде продаватись без мита і других податків, і в такий спосіб на протязі необмеженого часу фірма без жодних податків буде розпоряджуватись нашим ринком» [10, арк. 32]. Він нагадував урядовцям, що під цією формулою приховувалося виключне право фірми «Пабіско» на український ринок без податків, тож радив «обмежити термін розпродавання товарів до одного року з умовою, щоб загальна вартість невикористаних для відбудови товарів не перевищувала при продажу без податків 1/3 товарів, вжитих на відбудову» [10, арк. 32].

Зміні й вироблення пояснень, на його думку, мав бути підданий й арт. 7, у якому зазначалося, що для гарантії позики мало затримуватися 80% від усієї її суми (тобто 800 млн. фр.), а відсотків за три роки утримувалося в сумі 240 млн. франків. Тобто суму більшу, ніж розмір усієї позики, тоді як у розпорядження уряду УНР належало лише 20%. Наголошувалося також, що монополія вивозу й ввезення (експорту й імпорту), що надавалася фірмі «Пабіско» (арт. 9), за своєю суттю є питанням настільки

складним і важливим, що зачіпає власні істотні інтереси Української держави, а відтак ці операції слід було б регламентувати окремими умовами (як, наприклад, було занотовано в арт. 8 щодо відбудови залізниць).

Х. Лебідь-Юрчик також докладно розкритикував арт. 10 договору, вказуючи, зокрема, на таке: «А/ Право затримання 10% від ціни ввозу і вивозу на забезпечення контракту може з причини високого відсотку – 10% загальмувати справу внутрішньої і зовнішньої торгівлі; Б/ Встановлюючи мінімальну суму річного ввозу і вивозу в 500.000.000 золотих карбованців, матиме 10% – 50.000.000 золотих карбованців за 1 рік, а за 5 років – 250.000.000 золотих карбованців, які будуть в розпорядженні ПАБІСКО для забезпечення відсотків по позичці і самої позики. Але позика забезпечується 80% її-ж, себ-то не видається нам 80%, а % затримуються з позики-же за 3 роки. Виходить, що складаючи за кордоном до 250 мільонів золотих карбованців, ми, економічно знищені, будемо, як багачі, фінансувати закордонні банки. Таке зобов'язання не має ніяких підстав, і коли ПАБІСКО вимагає цього, то замість 10%, очевидно, погодитись можна не більш як на 3%» [10, арк. 32–32 зв.].

Не менш складними й суперечливими виявилися артикули 11, 12 і 13, які стосувалися заснування Емісійного банку, проте однозначно загрозливою для інтересів УНР була редакція тринадцятого артикула: не можна надавати закордонним фірмам право грошової емісії, позаяк це не лише могло спричинити непередбачену й важку кризу, а й загрозу для державної безпеки, надто – коли такий Емісійний банк матиме право фінансувати інші держави й фінансові

групи (арт. 13). Тож Х. Лебідь-Юрчик цілком обґрунтовано вважав зазначений договір некорисним для України і небезпідставно підсумовував, що «він дає безмежні права ПАБІСКО, забезпечує його інтереси, а нам дає ожентуальності і звязує по руках і ногах» [10, арк. 32 зв.].

Зрештою, суперечки в комісії затягнулися аж до кінця весни – початку літа 1922 р. [2], коли їх було перенесено вже на розгляд уряду під головуванням прем'єр-міністра УНР А. Лівницького, який змушений був вгамовувати пристрасті. Справа набула такої гостроти, що у її розв'язання був змушений втрутитися головний отаман С. Петлюра, що перебував у Варшаві, проте дізнався про перебіг обговорення від А. Лівницького з Тарнова та з листів П. Чижевського з Відня, який час від часу як міністр фінансів навідувався на засідання відповідної комісії та уряду. Тож С. Петлюра приїздив до Тарнова і там висунув урядові вимогу, аби за час його перебування у місті Рада міністрів у його присутності таки розв'язала позитивно справу співпраці з «Пабіско». Відтак відбулося кілька урядових засідань у присутності головного отамана, приїзди якого до Тарнова обставлялися великою таємницею.

Засідали у помешканні С. Петлюри, на одній з бічних вуличок Тарнова, в його ідальні, за великим подовгастим округлим столом. У засіданнях (за його участю) брала участь уся тогочасна Рада міністрів на чолі з прем'єром А. Лівницьким, зокрема, міністр внутрішніх справ О. Морозовський, освіти – П. Холодний, ісповідань – І. Огієнко, військових справ – генерал М. Юнаків, закордонних справ – кн. І. Токаржевський-Карашевич,

жидівських справ – П. Красний, державний контролер І. Кабачків і державний секретар, а також заступник міністра фінансів В. Приходько. Усе це тягнулося майже тиждень наприкінці червня – на початку липня 1922 р. й щоразу завершувалося дуже пізньої пори – близько другої-третьої ночі. Врешті-решт, С. Петлюра запропонував, щоби відбулося поіменне голосування. Із членів уряду, серед яких не було жодного фахівця з фінансів, ніхто не висловився «проти», але в усіх присутніх закралася лише якийсь внутрішній сумнів, чи виконає «Пабіско» свої зобов'язання. Отже, справу «Пабіско» було вирішено, і міністр фінансів П. Чижевський таки одержав уповноваження підписати угоду з цією фірмою [5, с. 2].

Утім побоювання урядовців таки виправдалися, й з липня 1922 р. з фірмою «Пабіско» почалися «неясності». П. Чижевський з обуренням сповіщав у Тарнів, що представник фірми, який у 1920–1921 рр. дуже радо з ним бачився, відтоді уникав зустрічі, а на його листи з Відня до Швейцарії з проханням, аби до столиці Австрії приїхав уповноважений для підписання угоди, фірма не відповідала. Аж до осені 1922 р. П. Чижевський, як він сам висловлювався, «наступав на «ґонор» фірми», пишучи, «що коли вони справді велика фірма, то мусять уміти чекати і вложити гроші у справу, не претендуючи на негайний зворот. А так видно, що вони якесь «карликове, німецьке підприємство» [6, с. 2]. У підсумку грошей від «Пабіско» й угоди УНР так і не отримала, натомість восени 1922 р. фірма почала «велику дипломатичну офензиву» в інтересі України. Її представники, в особах впливових французьких промисловців, відбули візит у прем'єр-міністра

Франції і мали з ним довгу розмову в справах України, а також розпочали «широку» акцію у французькій пресі, яка насправді виявилася лише публікацією на видному місці у двох ненайвідоміших французьких вечірніх газетах (зокрема «Le Solr») великої статті про Україну і потребу відновлення її самостійності.

На цій сірій та фальшивій ноті й закінчилася увертюра до композиції з проекту договорів уряду УНР з фірмою «Пабіско», яка була більше схожою на відчайдушну авантюру на тлі останніх фінансово-дипломатичних конвульсій програної війни за незалежну Українську Народну Республіку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гай-Нижник П. П. Марки-шаги – грошові знаки державної України 1917–1920 років / Павло Гай-Нижник // Фінанси України. – 1997. – №4. – С.112–114.

2. Копії протоколів засідань Фінансової комісії по розгляду контракту з фірмою «Пабіско» за 1922 р. зберігаються у фонді 3866 у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України).

3. Приходько В. «Пабіско» (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Джерзі Ситі, Нью-Йорк, США). – 1952. – 2 грудня. – Ч.321. – Рік.LX.

4. Приходько В. «Пабіско» (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Джерзі Ситі, Нью-Йорк, США). – 1952. – 3 грудня. – Ч.322. – Рік.LX.

5. Приходько В. «Пабіско» (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Джерзі Ситі, Нью-Йорк, США). – 1952. – 4 грудня. – Ч.323. – Рік.LX.

6. Приходько В. «Пабіско» (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Джерзі Ситі, Нью-Йорк, США). – 1952. – 5 грудня. – Ч.324. – Рік.LX.

7. Рафальський О. Політико-правова

природа договорів між урядом УНР та «Пабіско» / О. Рафальський // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – № 2(5). – С.125–129.

8. Чикаленко Є. Х. Щоденник, 1919–1920. – Київ; Нью-Йорк: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – 640 с.

9. Archives & Research Collections, Carleton University Library (Ottawa). – Evhen Batchinsky fonds. – Swiss Ukrainica: Chyzhevsky and Mexin. – BATC-8-2.

10. Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Ф.3. – Скр. XXIV-3. – № 87265.

REFERENCES

1. HAI-NYZHNYK, P. (1997). Shah Stamps – Currency Units of the Ukrainian State of 1917–1920. *Finansy Ukrainy*, (4), pp.112–114. [in Ukr.]

2. Copies of the Minutes of the Meetings of the Finance Committee on the Review of the 1922 Contract with Pabisko Firm. In: *The Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (Ukraine TSDAVO)* [in Ukr.]

3. PRYKHODKO, V. (1952). Pabisko Memoirs. *Svoboda*, (321), p.2. [in Ukr.]

4. PRYKHODKO, V. (1952). Pabisko Memoirs. *Svoboda*, (322), p.2. [in Ukr.]

5. PRYKHODKO, V. (1952). Pabisko Memoirs. *Svoboda*, (323), p.2. [in Ukr.]

6. PRYKHODKO, V. (1952). Pabisko Memoirs. *Svoboda*, (324), p.2. [in Ukr.]

7. RAFALSKYI, O. (2011). Political and Legal Nature of the Agreements between the Government of UPR and Pabisko. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady*, 2 (5), pp.125–129. [in Ukr.]

8. CHYKALENKO, Ye. (2005). *Diary, 1919–1920*. Kyiv; New-York: Vydavnytsvo imeni Oleny Telihy, 640 p. [in Ukr.]

9. Archives and Research Collections, Carleton University Library (Ottawa). In: *Evhen Batchinsky fonds. – Swiss Ukrainica: Chyzhevsky and Mexin. – BATC-8-2*. [in Eng.]

10. Biblioteka Narodowa w Warszawie. – F.3. – Box. XXIV-3. – No. 87265. [in Pol.]

P. Hai-Nyzhnyk

*State Loans in the Financial Policy of the Government of UPR
(as in the Case of Project Agreements with Pabisco Firm in 1921–1922)*

Abstract

1921 turned out to be extremely difficult in terms of the struggle for Ukrainian statehood, actually – fatal. After stunning military defeats and domestic discord, the government of UPR was in exile in the Polish town of Tarnow (partially – in Czestochowa); there, in Tarnow hotel “Bristol”, the Ukrainian Pre-Parliament – the Council of the Republic – held its sittings; the remaining troops were interned to camps. After the defeat of Yu. Tiutiunnyk’s campaign in Ukraine and the execution in Bazaar, armed national liberation struggle lost any practical control on the part of the main chieftain or military leadership of UPR, continued mostly by inertia, and finally turned into an uncontrolled national rebel force.

The exile leadership of UPR adopted laws, published regulations, developed plans of Ukraine’s liberation from Bolshevism, but had no means, levers, and, most importantly, – money to at least partially realize their goal.

At this time, since 1920, P. Chyzhevskiyi, being a member of the trade and financial missions of UPR in Austria, Czechoslovakia, Poland, and Switzerland in Vienna, learned that the Swiss commercial and industrial company Pabisko (Pabisco) showed interest in cooperation with the government of UPR. Soon, when P. Chyzhevskiyi became an adviser to the UPR Embassy in Switzerland, the company suggested their cooperation to the government of UPR and mediation in dealing with financial-economic and public circles of Europe and America. In general, there were three contracts – supply, currency, and stamp ones.

The Pabisko case was decided in early July 1922, when Finance Minister P. Chyzhevskiyi received authorization to sign a covenant with this company, but the implementation of all elements of this agreement failed, mostly due to the military and political defeat of UPR in the fight for the preservation of Ukrainian statehood.